

המרכז לפיתוח על-שם פנחס ספיר
ליד אוניברסיטת תל-אביב

פער בין-עדתו בישראל בראשית שנות ה-90

חמי גוטליבובסקי ונילי מארק

נייר דיון מס' 8-2000

אוגוסט 2000

פער בין-עדתי בישראל בראשית שנות ה-90

ד"ר חמי גוטליבובסקי וד"ר נילי מארק

מטרת העבודה היא לבחון מחדש את ממדי הפערים הבין-עדיים בהכנסות ובצריכה בישראל בשנת 1992/93 ואת מבנה הפערים, לאור השינויים המיבניים והחברתיים במשק ובעקבות גל העלייה לארץ. הממצאים יוצגו תוך השוואה לאלו שנאמדו בשיטה דומה בשלוש נקודות זמן בעבר. שנת הסקר מציינת את ראשיתו של תהליך קליטתם של העולים, כך שכוון הפער בקרב ילידי ח'ל מתהפך. ילידי אסיה-אפריקה משתכרים יותר מילידי אירופה-אמריקה בממוצע וההכנסה המשפחתית של ילידי אסיה-אפריקה גבוהה מזו של ילידי אירופה-אמריקה. הפער בהכנסת ראש המשפחה ובמיוחד הפער בהכנסה המשפחתית בקרב ילידי הארץ גבוה וכך גם הפער בצריכה המשפחתית.

1. מבוא

עבודה זו שבה לדון בשאלה מה קרה לפער הכלכלי הבין-עדתי בישראל. האם השינויים המפליגים שחלו במשק הישראלי ובחברה הישראלית, שינו את תמונת הפערים שנמצאה בעבודות קודמות? האם הבעיה החמירה, האם שינתה את פניה?

במחצית הראשונה של שנות ה-90 התחזקה המגמה של שינויים מיבניים במשק, מגמה שראשיתה בתוכנית הייצוב ובמיתון שבא בעקבותיה, על רקע תהליכי התייעלות ושינויים מוסדיים. אלו מצאו ביטויים בשינויים מפליגים במבנה הענפי של התוצר ושל המועסקים. תהליך זה של שקיעתן של התעשיות המסורתיות ואתירות העבודה הלא מיומנת ועלייתן של התעשיות המתקדמות עתירות הון אנושי, לווה בגידול באבטלה ובירידה בשכר היחסי של קבוצות עובדים בעלות הון אנושי מועט או הון אנושי עם הלימות נמוכה לתנאי השוק המשתנים. בתקופה האמורה גדל אי השוויון בהתחלקות ההכנסה הכלכלית במשק באופן משמעותי. עם זאת, אי השוויון בהתחלקות ההכנסות בניכוי מסים ובתוספת תשלומי העברה השתנה אך במעט. הסיבה לכך היא הגידול המהיר בהיקפם של תשלומי ההעברה. ירידה בשיעור ההשתתפות של גברים בכוח העבודה היא חלק מהתפתחות זו.

גל העלייה והאופן בו נקלטו העולים בשוק העבודה, בראשית שנות ה-90, השפיעו על הפער הבין-עדתי, בעקיפין: נכונותם של העולים להשתלב בשוק עבודה ששוררת בו אבטלה, תוך ירידה בשכר הריאלי, וללא שימוש מלא בהון האנושי שלהם, מיקמה רבים מן העולים בתחתית הסולם, באותה תקופה. יש לשוב ולהדגיש כי, ירידת השכר הריאלי, הגידול המהיר במספר העובדים הזרים והיקפם של תשלומי ההעברה, צמצמו את כדאיות היציאה לעבודה של חלק מהאוכלוסייה הותיקה בעלת ההון האנושי המועט.

אוכלוסיית הותיקים, בעלי ההון האנושי המועט, שבה יש משקל גדול יחסית ליוצאי אסיה-אפריקה, הושפעה מן ההתפתחויות הללו באופנים שונים: חלק מהעובדים שפרו את מצבם היחסי שכן, ידיעת השפה והשתלבות רבת שנים במקומות עבודה מסודרים, בכלל זה במגזר הציבורי, המעניקים בטחון כלכלי, העמידו קבוצה זו בעמדת יתרון לעומת העולים. עם זאת, חלק מהעובדים שנפלטו מענפי המשק המסורתיים או הוחלפו על ידי עובדים זרים, נשרו משוק העבודה ובחרו שלא להתמודד כנגד העובדים הזרים או כנגד העולים. אלו האחרונים, בעלי הון אנושי רב, בממוצע, מצויידים בנכונות

המאפיינת מהגרים לפלס את דרכם החל מתחתית הסולם ואשר חונכו במשטר שבו שיעור ההשתתפות של גברים ונשים בכוח העבודה גבוה במיוחד, העדיפו לרוב, את היציאה לעבודה בשכר נמוך, על פני נשירה מכוח העבודה.

בראייה לאחור, הנתונים של המחצית הראשונה של שנות ה-90 מתארים את ראשית התהוותה של מציאות חברתית מורכבת, שבה, במשך הזמן, חלק ניכר מן העולים, במיוחד הצעירים ובעלי ההון האנושי הגבוה נהנו ממסלולי ניעות חברתית מואצים ואילו חלק מחסרי ההון האנושי הספציפי, בכלל זה עולים מבוגרים, כפי שנאמר לעיל, ותרו על ההשתתפות בכוח העבודה. ככל תהליך שאיננו כלכלי בלבד, ההקצנה הדתית ופירותיה של מציאות פוליטית בעייתית, נתנו גושפנקא לשינויים התנהגותיים שבבסיסם עומד, למעשה, הקושי להתמודד עם מציאות כלכלית תובענית בעולם המשתנה במהירות. השאלה כיצד השפיעה התפתחות זו על הפער הבין-עדתי בישראל בתחילת שנות 2000 מחייבת ניתוח רחב של הנתונים הנוגעים לשוק העבודה ולאוכלוסייה שאיננה משתתפת בכוח העבודה. יש לבחון את האפשרות שחלוקת האוכלוסייה לפי כמות ההון האנושי מהותית יותר, ואלו החלוקה העדתית איבדה מעט ממשקלה. יתרה מזאת, ככל שחולף הזמן, קטנה היכולת הסטטיסטית לזהות את קבוצות האוכלוסייה לפי ארץ מוצא, כך שהמודים הסוציו כלכליים לאמידת פערים בחברה יצטרכו להשתנות. יש רמזים לכך במספר מחקרים שהתפרסמו לאחרונה (שירה קליין, משה שעיו ומיכאל וקנין, 2000).

ההתרחבות הבולטת של האוכלוסיות הנדרשות לשירותיה של מערכת הרווחה והגדלת תשלומי ההעברה בחלקם עונים על צרכים אקסוגניים שנובעים מהעלייה, ומהזדקנות האוכלוסייה ובחלקם נובעים מהאנדוגניות של החלטות על הצע העבודה. כאמור, ההתרחבות של תשלומי ההעברה והירידה בשכר הריאלי של בעלי הון אנושי מועט, הקטינו את הכדאיות של ההשתתפות בכוח העבודה. הירידה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה היא, במונח מסויים, ההשפעה החוזרת על שוק העבודה של הגורמים שתוארו לעיל.

לפיכך, נראה כי קיים תהליך של Self-Selection בשלב ההפרעה האם להשתלב בשוק העבודה. השאלה היא האם תהליך זה הוא בעל אופי עדתי.

הנתונים הנוגעים לכלל האוכלוסייה, בשנת 1992, לפי סקר כוח אדם לשנה זו, מעלים כי שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של ילידי אירופה-אמריקה היה 58.8% לעומת שיעור השתתפות של 68.7% בקרב ילידי ישראל ממוצא אירופה-אמריקה. הפרש זה ניתן לייחס לקשיי הקליטה של חלק מהעולים ולשיעורי למידה גבוהים בקרב ילידי ישראל. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של ילידי אסיה-אפריקה נבוה והגיע ל-65.6%. לעומת זאת, שיעור ההשתתפות של ילידי ישראל ממוצא אסיה-אפריקה היה 59.8% ושל ילידי ישראל מן הדור השני 46.3% בלבד. שיעור הבלתי מועסקים בקרב ילידי ישראל ממוצא אסיה-אפריקה היה הגבוה ביותר והגיע ל-12%. יש להדגיש כי נתונים אלו מתייחסים לאוכלוסייה בגיל +15, לפיכך שוני בשיעורי למידה בין הקבוצות השונות עשוי לשנות את התמונה. למשל, אם בקרב האוכלוסייה, בגיל העבודה, המצוייה מחוץ לשוק העבודה, ואינה מצוייה במסגרת לימודית, גדול משקלם של יוצאי אסיה-אפריקה ממשקלם באוכלוסייה, הרי תמונת הפערים בחברה חמורה יותר מזו המתגלה בממצאים שלפנינו.

2. אוכלוסיית המדגם

עבודה זו שלפנינו מתמקדת בניתוח פערי השכר וגורמיהם עבור מדגם של זוגות נשואים בלבד. ניתוח זה מאפשר הבנת השיקולים של הקצאת זמן במשק הבית ומאפשרים תובנה לגבי המניעים של נשים נשואות להשתתף בכוח העבודה. עם זאת, אין זה מדגם מייצג של האוכלוסייה כולה וכך יש לראותו. תמונת הפערים בחברה, בכלל זה הפערים הבין-עדתיים, מתקבלת כשמביאים בחשבון קבוצות אוכלוסייה נוספות: ריבוי משפחות חד הוריות בקרב העולים, המגזר החרדי האשכנזי שבו שיעור השתתפות בכוח העבודה נמוך במיוחד לעומת המגזר החרדי הספרדי שבו, עדיין, שיעורי השתתפות בכוח העבודה גבוהים יותר.

במלים אחרות, נוסף על רווקים, שרובם צעירים ומצב זה זמני עבור רובם המכריע, הרי, בלתי מועסקים, מובטלים "כרוניים", משפחות חד הוריות, קשישים וכו' אינם כלולים במדגם. כלומר, ממצאי עבודה זו אינם מתייחסים לחלק ממוקדי העוני הגדולים בחברה הישראלית, שאולי מצביעים על פער בין עדתי גדול מזה המתבטא בשוק העבודה. יתרה מזאת, אם קיים שוני שיטתי בדפוסי נישואין וגירושין בין קבוצות אוכלוסייה שונות, בשיעור המשפחות החד הוריות, בגיל הנישואין הממוצע, בשיעור השתתפות בכוח העבודה (שמתואם עם השכלה ואולי עם השתייכות למסגרת חרדית-דתית-או חילונית), כי אז תמונת הפערים המתקבלת מניתוח ההתנהגות הכלכלית של בני זוג בהם הבעל מועסק, עלולה לשקף תמונת פערים ממותנת או חלקית.

עבודה זו מתמקדת, אם כן, בהבנת דרכי הפעולה של המכניזם של השוק, בחלקו של ההון האנושי בפערים בקרב אלו שנמצאים בשוק העבודה ובמכניזם של קבלת ההחלטות במשק הבית שבו שני בני זוג. כלומר, במניעים להשתתפות נשים נשואות בכוח העבודה.

החלק האמפירי של העבודה מתבסס על מדגם חלקי מתוך המדגם הכללי של האוכלוסייה: זוגות נשואים שדווחו על צריכה משפחתית חיובית, הממלאים אחר התנאי שראש המשפחה, קרי, הבעל, מועסק בשוק העבודה, יש לו הכנסה חיובית מעבודה. יתרונו של כלל הבחירה הזה הוא בכך שהוא מאפשר ניתוח ההתנהגות הכלכלית של משקי בית, באשר להקצאת הזמן של בני זוג בין פנאי לעבודה ובאשר לחלוקה של הכנסה נתונה בין צריכה לבין חסכון. הדבר מאפשר הבנה טובה יותר של מניעיהן של נשים בכל הנוגע להשתתפות בכוח העבודה ומתן ביטוי למערכת העדפות וטעמים הנקבעים ברמה המשפחתית (לוח מס.1).

השאלה המרכזית היא האם אכן התרחש תהליך של התרחבות פערים שאינו מבוסס עוד על הגורם העדתי אלא על ההון האנושי או שמא התהליכים מורכבים יותר ויש נשירה משוק העבודה של פרטים בעלי הון אנושי נמוך והאלמנט העדתי בולט גם במקרה זה.

עבודה זו מתבססת על מחקר מקיף בנושא האמידה של הפערים הבין-עדתיים בישראל, אשר הציג את תמונת הפערים בהכנסות ובצריכה בשנים 1975/76, 1979/80 ו-1986/87, תוך שימוש בנתונים של סקרי הוצאות המשפחה בשנים אלו.*

מטרת העבודה הנה לשוב ולבחון את אשר אירע לפער הכלכלי הבין-עדתי, במחצית הראשונה של שנות ה-90. זאת, באמצעות ניתוח הנתונים מתוך סקר הוצאות המשפחה לשנת 1992/93 והשוואתם לממצאים שהתקבלו בשלוש נקודות הזמן שהוזכרו לעיל. העבודה התבצעה תוך שימוש עקבי במודל התנהגותי זהה ובאותה שיטת אמידה, כך שהמימצאים יהיו ברי השוואה ככל שניתן.

יש כאן ניסיון לשלב מידע על גורמים שמקורם בתנאים השוררים בשוק העבודה, לגברים ולנשים, עם ההחלטות המתקבלות במשק הבית, באשר להקצאת זמן בין פנאי ועבודה של בני זוג ובאשר לרמת הצריכה המשפחתית, המושפעת ממערכת ההעדפות של המשפחות.

מדובר על פער בהכנסת ראש המשפחה, פער בהכנסה המשפחתית ופער בצריכה המשפחתית. הפערים בהכנסות ובצריכה חושבו מתוך מערכת משוואות רקורסיביות שנאמדה על בסיס מודל בחירה של הפרט ושל משק הבית.

פער בהכנסות בין גברים, ראשי משפחה, המועסקים בשוק העבודה מבטא את המתרחש בשוק העבודה לגברים. פער מעין זה יכול לנבוע מהבדלים בתכונות יוצרות הכנסה כגון: השכלה, נסיון בעבודה, ותק בארץ וכו' ומהבדלים בהערכת השוק את התכונות הללו. שוני בהערכת השוק מתבטא בהבדלי מקדמים בפונקציית ההתנהגות הרלוונטית.

פער בהכנסה המשפחתית נובע אף הוא מהבדלי תכונות ומהבדלי מקדמים בין משקי הבית, אך הוא נותן ביטוי גם לשיקולים שמפעיל משק הבית בכל הנוגע להצעת העבודה של בני הזוג. כך, פער בהכנסה המשפחתית נותן ביטוי לשוני בתכונות הצעת העבודה של נשים, הרכבו של משק הבית, מספר הילדים, גילאי הילדים ועוד.

לאור הגידול המתמיד בשיעור ההשתתפות של נשים בכוח העבודה ומשום שקיים מתאם גבוה בין השכלת הבעל והשכלת האשה, הפער בהכנסה המשפחתית הינו מדד מדוייק יותר להבדלים ברמת הרווחה בין משפחות.

הפער בצריכה המשפחתית מבטא פער במונחי רווחה (עכשווית) ועשוי להצביע על שוני אפשרי בין קבוצות אוכלוסייה זה על חלוקת הכנסה נתונה בין צריכה לבין חסכון ועל שוני במערכת העדפות וטעמים. לזיהוי של שוני כזה יש השלכות על פערים עתידיים בין משפחות משום ההשפעות החוזרות של רמת חסכון שונה על נקודת הזינוק של הדור הבא.

3. בעיית הבחירה של הפרט ושל משק הבית

העבודה מתבססת על מודל של בחירה על פני זמן, של פרט יחיד, הניתן להכללה עבור משק בית ובו שני בני זוג, הקשורים במגבלת תקציב משותפת*. בכל נקודת זמן t בני הזוג מחליטים על הקצאות הזמן בין פנאי לעבודה, של כל אחד מהם, כלומר, הם מחליטים על הצע העבודה של הבעל ושל האשה, בהתאמה. כמו כן הם מקבלים החלטה על רמת הצריכה המשפחתית, שהיא מוצר יחיד הנצרך במשותף על ידי בני הבית.

משתנים אלו מתקבלים כפתרון של בעיית ההחלטה העומדת בפני משק הבית, בהתאם למשתני המצב.

לצורך האמידה האמפירית נעשה שימוש בפונקציית תועלת ספציפית*. האמידה של מערכת המשוואות, העומדת בבסיס העבודה, היא עקבית במידה רבה עם הספציפיקציה של מודל הבחירה הזה.

משק הבית מתחיל את חייו עם כמות נכסים $A(0)$ ופועל בתנאי ודאות. בכל נקודת זמן t עומד בפניו שכר ריאלי $W_1(X,t)$ לראש המשפחה, ושכר של $W_2(X,t)$ לבת הזוג. השכר של בני הזוג נקבע בהתאם לוקטור של משתנים אקסוגניים. משק הבית יכול ללוות ולהלוות באופן חופשי בתנאי שוק הון משוכלל. ρ הוא שיעור העדפת הזמן של משק הבית.

בעיית ההחלטה העומדת בפני משק הבית היא בחירת הרמה של הצריכה המשפחתית $C(t)$ והצע העבודה של כל אחד מבני הזוג.

משק הבית מבקש להביא למכסימום את פונקציית התועלת הבאה, בכפוף למגבלת תקציב משותפת:

$$\text{MAX} \int_0^T e^{-\rho t} \left[\frac{aC(t)^{1-\alpha}}{1-\alpha} - \frac{b_1 H_1^{1+\beta}}{1+\beta} - \frac{b_2 H_2^{1+\beta}}{1+\beta} \right] dt$$

S.T

$$\int_0^T e^{-\rho t} [C(t) - W_1(X,t)H_1(t) - W_2(X,t)H_2(t)] dt - A(0) = 0$$

כאשר,

H_1, H_2, W_1, W_2 הם הצע העבודה של הבעל והאשה והשכר שלהם, בהתאמה.

* ניתוח מפורט של מודל הבחירה של הפרט ושל משק הבית ואופן גזירת משוואות האמידה ממנו, ראה ג':
מארק, נילי (1992), פערים בין-עדתיים בהכנסות ובצריכה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב, מרס, 1992, פרק ג'.

4. מערכת משוואות האמידה

מערכת המשוואות שנאמדה, בפועל, בכתיבה וקטוריאלי, היא:

$$(I) \quad \text{Ln}H = \delta X_1 + \varepsilon_1$$

$$(II) \quad \text{Ln}Y_H = \alpha X_2 + \alpha_{m+1} \text{Ln}H^* + \varepsilon_2$$

$$(III) \quad \text{Ln}Y_F = \beta X_3 + \beta_{k+1} \text{Ln}PV^* + \beta_{k+2} \text{Ln}H^* + \varepsilon_3$$

$$(IV) \quad \text{Ln}C = \gamma X_4 + \gamma_{n+1} \text{Ln}Y_F^* + \varepsilon_4$$

כאשר,

H מספר שעות העבודה לשנה (בממוצע חודשי) שהפרט מוכן להציע בשוק העבודה.

Y_H הכנסתו של ראש המשפחה (הבעל) מעבודה

Y_F סכום הכנסות מעבודה של שני בני הזוג.

C צריכה משפחתית

X_j ($j=1,4$) הם וקטורים של תכונות (תכונות שונות, בהתאם לפונקצייה הנאמדת) של ראש

המשפחה (השכלה, גיל וכו'), במשוואות (I) ו-(II), של האשה (השכלת האשה, גיל וכו') במשוואה מס.

(III) ושל משק הבית (מספר ילדים, גילאי הילדים, הכנסות מהון ומתשלומי העברה וכו'), במשוואות

מס. (III) ו-(IV) בהתאמה.

X_j הם וקטורים של משתנים אקסוגניים, בכל משוואה, בהתאמה, בכלל זה, משתנים אשר היו בנקודת זמן

כלשהי בעבר משתני החלטה (כמו, למשל, היקף ההשקעה בהון אנושי פורמלי).

H, Y_H, Y_F, C - הם משתנים אנדוגניים. המשתנים המסומנים ב- (*) הם הערכים החזויים של משתנים

שנאמדו בשלב אחר כלשהו של המערכת הרקורסיבית.

PV - הערך הנוכחי של זרם הכנסות החיים הצפוי לראש המשפחה, בהתאם להכנסתו בנקודת זמן t .

4.1 אפיון המשוואות

משוואה מס. (I) : הצע העבודה של ראש המשפחה.

פונקציית הצע העבודה נגזרת ממודל המכסימיזציה של פונקציית תועלת מפורשת, בכפוף למגבלות

תקציב.

משוואה מס. (II) : פונקציית יצירת ההכנסה של ראש המשפחה.

השכר של ראש המשפחה הוא פונקציה של תכונות יוצרות הכנסה ושל הצע העבודה. שאלת האנדוגניות של הצע העבודה נפתרת על ידי השימוש בהצע העבודה החזוי מתוך פונקציית הצע העבודה שנאמדה.

משוואה מס. (III) : פונקציית יצירת ההכנסה המשפחתית.

בפונקציה זו באים לידי ביטוי שיקולי משק הבית באשר להשתתפות האשה בכוח העבודה. שיקולים אלו הקובעים את הקצאת הזמן של בני הזוג בין פנאי לעבודה תלויים בתכונות בני הזוג (השכלה, נסיון ועוד) ובתכונות משק הבית, כגון: מספר הילדים, גילאי הילדים וכו'.

משוואה מס. (IV) : פונקציית הצריכה המשפחתית.

הצריכה המשפחתית היא פונקצייה של משתנים סוציו-כלכליים המאפיינים את משק הבית ושל מערכת הטעמים וההעדפות של משק הבית. ניתוח ההתנהגות בתחום הצריכה מאפשר זיהוי שוני אפשרי במערכת הטעמים וההעדפות של משקי בית הנמנים עם קבוצות אוכלוסייה שונות.

4.2 הגדרת הפערים

את הקשר בין תכונות יוצרות הכנסה של הפרט לבין הכנסתו ניתן להציג באופן הבא:

$$\ln Y_{ij} = \sum_{i,j=1}^n \alpha_i X_{ij} + \varepsilon_{ij}$$

כאשר, Y_{ij} הוא ההכנסה של פרט i מאוכלוסייה j . X_{ij} הגו וקטור של תכונות יוצרות הכנסה של הפרט. התכונות של הפרט הן בחלקן שיוכיות, כלומר תכונות שלא ניתן לשנותן, כגון: גיל, מין ושנת עלייה לארץ ובחלקן הישגיות – אלו שניתן לשנותן והן מהוות משתנה החלטה של הפרט ואו משתני מדיניות: השכלה במונחי שנות לימוד, הון אנושי הנרכש בדרך אחרת ואיכות השכלה, הם המשתנים ההישגיים המשמעותיים ביותר.

β_i הינו וקטור של מקדמים המבטאים את הערכת השוק לתכונות השונות.

הכנסתו של פרט ממוצע הנמנה עם אוכלוסייה i היא:

$$E(\ln Y_i) = \beta_i X_i$$

תוחלת הפער הכולל היחסי בין ההכנסות של פרט ממוצע מאוכלוסייה i לבין ההכנסה של פרט

ממוצע מאוכלוסייה k היא:

$$E(\ln Y_i) - E(\ln Y_k) = \beta_i X_i - \beta_k X_k = (\beta_i - \beta_k) X_i + (X_i - X_k) \beta_k$$

את הפער הכולל אפשר להציג כסכום של שני מרכיבים: השפעת התכונות והשפעת המקדמים. במלים אחרות, הפער הכולל הוא תוצאה של (1) הבדלי תכונות בין פרטים בנקודת הממוצעים, הבדלים בגיל הממוצע, ברמת ההשכלה וכו' ו-(2) הבדלי מקדמים המבטאים שוני בהערכת השוק את התכונות.

4.3 הבדלים בתכונות

חלק מהפער הכולל בין האוכלוסיות נובע, כאמור, מהבדלים בתכונות שיוכיות כמו גיל, שנת עלייה ועוד. חלק אחר מן הפער מקורו בתכונות הישגיות, למשל, הבדלים ברמת ההשכלה, באיכות ההשכלה, בכמות העבודה, במשלה היד ואולי אף במספר הילדים במשפחה. משתנים הישגיים עשויים להיות משתני החלטה בנקודות זמן שונות במהלך החיים של הפרט או של המשפחה. הם עשויים להיות משתני החלטה אנדוגניים במערכת הבחירה הנוכחית, הם עשויים להיות משתני החלטה מן העבר או משתנים אקסוגניים. השקעה בהון אנושי של הפרט היא, במובן מסויים, משתנה החלטה. עם זאת, ניתן לחשוב על מגבלות אקסוגניות שכפו על הפרט רמת השכלה נמוכה מזו שתכנן. ניתן לראות את הפערים הקיימים בין קבוצות ארץ מוצא, פערים הנובעים, לפחות בחלקם, לא רק מתנאי השוק, אלא גם מתנאי ההתחלה של הפרטים. אלו גורמים שנקבעו טרם הכניסה לשוק העבודה והם בגדר Pre-Labor Determined. כך, פערי ההשכלה בין פרטים אינם רק תוצאה של החלטות אנדוגניות הקשורות בהעדפת זמן, בטעמים, בהעדפות ובהבדלי כישורים אלא, הם קשורים ברקע הסוציו-כלכלי של המשפחה, באיכות ההשכלה שנרכשה בשלבי הלמידה המוקדמים ובאיזו מידה פותחו הכישורים ההתחליים של הפרט. ניתוח הפערים בהכנסות ובצריכה מאפשר פיתוח תובנה רבה יותר באשר להפעלתה של מדיניות חינוך או מדיניות רווחה. שכן, השאלה היא האם מוקד ההתערבות צריך להיות שוק העבודה, בית הספר וואו הבית. (לוח מס. 2).

4.4 הבדלי מקדמים

חלק אחר מן הפער, נובע משוני בהערכת השוק את התכונות שפרטים הנמנים עם קבוצות ארץ מוצא שונות מציעים בשוק העבודה. הספרות העניפה העוסקת בנושא זה מעמידה סימני שאלה רבים באשר ליכולת הזיהוי של עצם קיומה של אפלייה כלכלית בשוק העבודה על סמך הבדלי המקדמים במשוואות השכר ובאשר לאפשרות לתת ביטוי כמותי לעוצמתה של אפלייה כזו, אם, אכן, היא קיימת. (Grilliches 1979, Gunderson 1989, Cain 1986).

הבדלי מקדמים מבטאים שוני בהערכת השוק של תכונה מסוימת ועלולים לרמז על אפלייה בהתייחסות של השוק אם המקדמים הם חסרי הטייה, כלומר אינם מתואמים עם משתנים שהושמטו ממשוואת האמידה.

מאחר שיש מקום לסברה שמשתנים חשובים, במיוחד אלו הקשורים באיכות השכלה, איכות תעודת הבגרות תחום ההתמחות של הפרטים, כישורים אישיים ועוד, אשר מתואמים עם רמת ההשכלה הפורמלית, הושמטו, נראה כי מקדמי ההשכלה טובלים מהטייה שיטתית. זאת, אם, אכן, קיים שוני

שיטתי באיכות ההשכלה שנרכשה על ידי פרטים הנמנים עם קבוצות מוצא שונות, למשל, עולים חדשים או בוגרי מערכות חינוך בשכונות מצוקה ובחלק מעיירות הפיתוח. גם אם מגיעים למסקנה כי מגבלות הניתוח אינן מאפשרות הכרעה חד משמעית לגבי המשמעות של הבדלי המקדמים בפונקציות ההתנהגות הרלוונטיות, עדיין יש משמעות חברתית לממדי הפער ולמגמה המסתמנת על פני זמן בתחום זה.

5. הממצאים

5.1 ילידי חר'ל

במהלך השנים התקיים פער בהכנסות בין ילידי אירופה-אמריקה לבין ילידי אסיה-אפריקה. הפער היה בסדר גודל של 18% בשנת 1975\76 והוא הצטמצם לכ- 14% בשנת 1986\87 (לוח מס. 1). רובו המכריע של הפער נבע מהשפעתם של הבדלי תכונות בין הקבוצות השונות בנקודת הממוצעים של האוכלוסיות. ניתוח מלא של הרכב האוכלוסיות לפי המשתנים הסוציו-כלכליים הרלוונטיים העלה כי, ברמת הממוצע, אוכלוסיית ילידי אירופה-אמריקה משכילה יותר אך פחות ותיקה בארץ מאוכלוסיית ילידי אסיה-אפריקה שרובה עלה בעלייה ההמונית ומעט אחריה. שוק העבודה בישראל, במיוחד המגזר הציבורי, תיגמל שנת ותק (שולית) בעבודה לא פחות ולעתים אף יותר משתיגמל שנת השכלה (שולית). כך אירע שהפער הכולל בהכנסות בין ילידי אירופה-אמריקה לבין ילידי אסיה-אפריקה הוא תוצאה של שתי השפעות שפעלו בכוונים מנוגדים: השפעת הותק בארץ לעומת השפעת ההשכלה. מצד אחד, ילידי אירופה-אמריקה. זוהי אוכלוסייה שרמת השכלתה גבוהה ואשר המאגר האנושי שלה הוסיף להתמלא במשך השנים בעקבות גלי העלייה, כך שהותק הממוצע שלה נמוך יחסית. תופעה זו התחזקה מאד בראשית שנות ה-90 משום תהליך פרישתם מן העבודה של הותיקים מאד, בני דור המייסדים ובעקבות גל העלייה רב ההיקף של שנות ה-90. מן הצד השני אוכלוסיית ילידי אסיה-אפריקה, שהיא, בממוצע בעלת השכלה פורמלית נמוכה יחסית ואשר המאגר האנושי שלה מוצה במידה רבה בעשור הראשון לאחר קום המדינה, כך שהותק שלה בארץ גבוה יחסית.

הממצא שלפיו הפער הכולל בהכנסות בין ילידי אירופה – אמריקה לבין ילידי אסיה – אפריקה, הוא קטן יחסית, נבע, איפוא, מכך שהותק הגבוה של ילידי אסיה-אפריקה פיצה, באופן חלקי, קבוצה זו על חסר בהשכלה.

הממצאים שהתקבלו מנתוני 1992\93 מחדדים עוד יותר תמונה זו (לוח מס. 5). בשנת 1992\93, עקב הנסיבות המיוחדות בשוק העבודה ומדיניות קליטת העלייה, התקבל ממצא מיוחד: כאשר אומדים את הפער בהכנסות ראש המשפחה, בנקודת הממוצעים של האוכלוסיות, הרי הכנסתם של ילידי אסיה-אפריקה גבוהה ב- 5% מהכנסתם של ילידי אירופה-אמריקה. זאת ועוד, ההכנסה המשפחתית של אותן משפחות בהן ראש המשפחה יליד אסיה-אפריקה, גבוהה בכ- 7% מהכנסתן של משפחות שבראשן עומד גבר יליד אירופה-אמריקה.

ממצא זה הוא מעניין וחשיבותו בניתוח מגמת ההתפתחות של פערים בין עדתיים בישראל היא רבה. זהו ממצא צפוי, לאור הקשיים בפניהם עמדו העולים בשנים הראשונות לבואו של גל העלייה. אולם,

ייתכן שזה ממצא זמני. ניתוח דומה שייערך עבור נתונים של סוף שנות ה-90 יוכל לשפוך אור על סוגיה זו.

הממצא שהובא לעיל אין בו כדי לומר, בהכרח, כי השתנה הכוון של הפער בישראל. ייתכן אפילו שהוא מעיד על הגברת הקיטוב בחברה כולה, תוך כדי צמצום פערים בין-עדתיים בשוק העבודה עצמו, שהרי מי שנשר משוק העבודה או שאינו משתתף בכוח העבודה, אינו כלול בהשוואה זו. הממצא מעיד על קשיי הקליטה של העולים בתקופה הראשונה לבואם ארצה. הוא מעיד על כך שבשוק העבודה יש תשואה גבוהה יותר להון אנושי מקומי, לידיעת השפה, ואולי לקשרים עם המיסד. כלומר, תשואה גבוהה לותק בארץ, כשמדובר בשלבי הקליטה הראשוניים. לאורך זמן, כך נראה, חלק מהעולים עתיד לשפר באופן משמעותי את מעמדו הסוציו-כלכלי. שכן, המיון המתרחש בשוק העבודה נעשה יותר ויותר לפי הון אנושי ופערי ההשכלה בין קבוצות האוכלוסייה השונות עדיין משמעותיים.

המסקנה המתבקשת מן הדיון שלעיל היא, ששאלת הפער הבין עדתי בישראל ודאי מושפעת מן השינויים המיבניים בשוק העבודה ומעליית משקלו של ההון האנושי בתוצר, אך הכוחות הפועלים בשוק העבודה, יוצרים, ככל הנראה, פערים בהתאם לאיכות ההון האנושי ולא לפי הזהות העדתית. השאלה הכללית של גידול באי השוויון בהתחלקות ההכנסות בשוק העבודה אינה, בהכרח, שאלה של זהות עדתית אלא שאלה של משטר פוליטי – חברתי, כך שהשפעתו על רווחת העובדים חוצה גבולות עדתיים. שכן, שוק העבודה מתגמל לפי השכלה, כישורים, ידיעת השפה, מיומנות וכו'.

הפערים הקיימים בשוק העבודה, אם הם קיימים, מבטאים בעיקר הבדלים בתכונות יוצרות הכנסה. השכלה, גיל, ותק וכו' וגורמים אשר נקבעו, טרם הכניסה לשוק העבודה (איכות השכלה, תחום התמחות וכדומה).

כדי לתת תשובה לשאלה האם הפער העדתי בישראל מצטמצם, יש להסיט את הדיון משוק העבודה למוקדי המצוקה ולשורשי הפער. יש לבחון שוב ושוב את המתרחש במערכת החינוך, באוכלוסיות שאינן משתתפות בכוח העבודה ובאוכלוסיית הבלתי מועסקים. נראה, איפוא, שבמובן מסויים, הפערים בהכנסות בשוק העבודה הופכים להיות בעייה חברתית של אי שוויון בהתחלקות ההכנסות במשק, ואלו שאלת ההשתתפות בכוח העבודה כפונקצייה של רמת ההשכלה, היא שהופכת להיות שאלה מהותית, בכל דיון במדיניות רווחה ובממדי הפערים החברתיים.

זוהי תמונת מצב המתאימה לתקופה מאד מיוחדת של קליטת עלייה, במשק ששוררת בו אבטלה, בשוק עבודה שמתרחשת בו ירידה בשכר הריאלי, המלווה בתשואה נמוכה להשכלתם של העולים, לפחות בשנים הראשונות לעלייתם או עד ששוק העבודה קולט את האיתות המדוייק לגבי שוויו של ההון האנושי המיובא. כמו כן, מדובר משינויים מיבניים בהרכב התוצר והמועסקים לפי ענפי משק. העלייה יצרה השפעה מיוחדת: גידול ניכר ומהיר בהיקף האוכלוסייה ושיעור השתתפות גבוה בכוח העבודה גם של נשים וגם של גברים, יצר לחץ בשוק העבודה מצד ההצע, לפחות בחלק מתחומי הפעילות הכלכלית. נוסף על כל אלו יש להדגיש את יתרונם הגדול של הותיקים שהחזיקו במשרות קיימות, חלקן במגזר הציבורי וברשויות המקומיות. משיקולי מדיניות כלכלית, המגזר הציבורי קלט

מעט עובדים חדשים וחלק מן העולים, לפחות בראשית שנות ה-90 מצא מקומות תעסוקה בדרגים הנמוכים של שוק העבודה, בתחתית סולם השכר.

סביר להניח שתמונת מצב זו תשתנה כאשר ייבדקו נתונים מאוחרים יותר, של סוף שנות ה-90, כאשר חלק מהעולים רכשו את השפה והתאימו את ההון האנושי שלהם לתנאים בשוק העבודה.

יש להעיר כי, ילידי אס-אפ. המצויים עדיין בכוח העבודה, הם ברובם ותיקים מאד או כאלו שהגיעו ארצה כילדים, שכן העלייה מארצות אסיה-אפריקה בשנות ה-70 או בשנות ה-80 היתה מאד מצומצמת בהיקפה. אין זה ברור כלל וכלל שיש לראותם כילידי חו"ל. עם זאת, חוויית העלייה והקליטה לוותה משפחות אלו גם בשנים מאוחרות יותר וזהו למעשה, הרציונל של השימוש בהגדרה הלא מעודנת של ארץ לידה.

מכל מקום, תמונת הפערים המתקבלת בשנת 1992/93 היא ייחודית.

יש מקום למחשבה שהתהליכים ארוכי הטווח ישובו ויספקו יתרון כלכלי לעולים ולילדיהם וטרם נאמרה המילה האחרונה בתהליכי הריבוד מחדש בחברה הישראלית. יתרה מזאת, במקביל לתהליך היקלטותם של העולים וילדיהם בשוק העבודה, תוך הפקת תשואה להון אנושי והשתלבות בענפי המשק המתקדמים, מתרחש תהליך מקביל של ירידה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה של גברים בעלי הון אנושי מועט, על רקע שקיעתן של התעשיות המסורתיות, תהליך המלווה בהקצנה דתית. השאלה היא האם הנושאים משוק העבודה עקב היעדר הלימות בין ההון האנושי שלהם לבין הדרישות של שוק העבודה, מזהים על רקע עדתי או על רקע דתי (שירה קליין). הנושא טעון בדיקה והוא בודאי יטביע חותם על תהליכי ריבוד עתידיים בחברה הישראלית.

ניתן לסכם ולומר כי,

הממצאים הבולטים בעת ניתוח הפערים בקרב ילידי חו"ל בשנות ה-90 הם:

- גברים ילידי אסיה-אפריקה משתכרים, בממוצע, כ-5% יותר מגברים ילידי אירופה-אמריקה, כאשר הערכת השוק לתכונות יוצרות הכנסה של גברים ילידי אסיה-אפריקה גבוהה יותר.
- המשפחות בהן ראש המשפחה יליד אסיה-אפריקה משתכרות, בממוצע, כ-7% יותר ממשפחות שבראשן עומד יליד אירופה-אמריקה. הערכת השוק לתכונות יוצרות הכנסה של נשים ילידות אסיה-אפריקה גבוהה ב-25.5% מזו של נשים ילידות אירופה-אמריקה. אפשר שממצא זה מרמז על השתלבותן של נשים עולות בעבודה בדרגי השכר הנמוכים.
- משפחות בהן ראש המשפחה יליד אסיה-אפריקה מוציאות לצריכה בכ-8% יותר ממשפחות ילידי אירופה-אמריקה.
- משפחות ילידי אסיה-אפריקה נוטות לצרוך בממוצע יותר ממשפחות ילידי אירופה-אמריקה, ברמה נתונה של הכנסה, השכלה, גודל משפחה וכו'. במלים אחרות, בכל השנים הנדונות השפעת המקדמים בצריכה נמצאה שלילית. משמעות הדבר היא שהחלוקה של הכנסה נתונה בין צריכה לבין חסכון שונה באופן שיטתי ומובהק בין משפחות ילידי אסיה-אפריקה לבין

משפחות ילידי אירופה-אמריקה. יש כאן, במובן מסויים, זיהוי של שוני במערכת הטעמים, וההעדפות ואולי העדפת זמן שונה. לממצא זה השלכות על חסכון עתידי ועל נקודת הזינוק של הדור הבא ובכך חשיבותו.

ממצא זה המבטא שוני במערכת ההעדפות והטעמים או שוני בהעדפת זמן התקבל באופן מובהק ועקבי בכל השנים, גם בשנת 1992/93.

5.2 ילידי הארץ

משום העלייה המהירה במשקלם של ילידי הארץ בכוח העבודה יש עניין מיוחד בהבנת מבנה הפערים בקרבם. הנחונים מעלים כי הפער בהכנסות בין ראש משפחה יליד ישראל ממוצא אירופה-אמריקה לבין ראש משפחה יליד ישראל ממוצא אסיה-אפריקה, התרחב באופן בולט בין השנים 1975/76, מ-23.7% בתחילת התקופה ל-46.9% בסוף התקופה הנסקרת. ואילו בשנת 1992/93 הצטמצם הפער והגיע ל-33.2% (לוח מס. 6). כשני שלישים מן הפער מקורם בהבדלי תכונות, קרי, הבדלים ברמת ההשכלה ובגיל הממוצע (ותק).

מאחר שההכנסה המשפחתית מהווה קריטריון טוב יותר לפער ברווחה בין קבוצות האוכלוסייה השונות יש להדגיש את הממצא הבא: הפער בהכנסה המשפחתית בין משפחות ילידי ישראל ממוצא אירופה-אמריקה לבין משפחות ילידי ישראל ממוצא אסיה-אפריקה התרחב בשנת 1992/93 והגיע ל-50.9%. הפער משקף את תרומתן של הנשים להרחבת הפערים. זהו ממצא עקבי עם הממצאים בתקופות קודמות.

נשמר כאן באופן חד מאד הממצא שהפער בהכנסה המשפחתית גדול מהפער בהכנסת ראש המשפחה. הדבר קשור בכך שקיים מתאם גבוה בין השכלת בני הזוג. לפיכך, ככל שהבעל משכיל יותר ומשתכר יותר, כן גדלה ההסתברות לכך שאשתו משכילה יותר ומשתתפת בכוח העבודה. כאשר ראש המשפחה בעל השכלה נמוכה יותר, לרוב הוא משתכר פחות ורב הסיכוי לכך שאשתו בעלת השכלה נמוכה אף היא. מאחר שכושר ההשתכרות של האשה מועט רב הסיכוי לכך שהיא תעדיף לטפל בילדים במקום לצאת לשוק העבודה.

מגמת העלייה בשיעור ההשתתפות של נשים בכוח העבודה מוצאת ביטוייה בכך שהפער בהכנסה המשפחתית גבוה באופן מאד משמעותי מן הפער בהכנסת ראש המשפחה, בהשוואה לממצאים קודמים.

פירוק הפער בהכנסה המשפחתית בשנת 1992/93 למרכיביו נותן תמונה קיצונית, הנובעת, ככל הנראה, משוני בולט בהתפלגות אוכלוסיות הנשים לפי תכונות יוצרות הכנסה. כך, השפעת הבדלי התכונות בין נשים גדולה במיוחד. מדובר בהבדלים ברמת ההשכלה, במשך הניסיון בעבודה, בהיקף המשרה וכו'. השפעת המקדמים גבוהה אף היא. אפשר שמדובר בתופעה בולטת של Self-Selection. הסדר טוב יותר לממצא זה ניתן יהיה לקבל בעת האמידה של תרומת ההשכלה לפער בהכנסה המשפחתית.

לסיכום, מאחר שהפער בהכנסה המשפחתית מבטא היטב את הפער במונחי רמת חיים, הפער בהכנסה המשפחתית שמקורו בעיקר בשוני בהשכלת נשים ובשיעור ההשתתפות שלהן בכוח העבודה, הוא ממצא בעל השלכות חברתיות בולטות.

הפער בצריכה המשפחתית בקרב ילידי ישראל גבוה ומגיע ל- 33.8%. רובו ככולו תוצאה של הבדלים בתכונות האוכלוסיות. למעשה, לא קיימים הבדלים במקדמים. פירוש הדבר הוא שבניגוד לממצא הבולט לפיו ניתן לזהות באופן עקבי הבדלים במערכת הטעמים או ההעדפות בין ילידי אר-אמ. לבין ילידי אס-אפ, לא נמצאו הבדלים במערכת ההעדפות בקרב ילידי ישראל משתי קבוצות המוצא.

ריבוי החתכים החברתיים המאפיין את מדינת ישראל במיוחד בעשור האחרון, על רקע דתי, עדתי, לאומי ותרבותי יוצר מציאות חברתית-כלכלית שבה גורמי השסע המסורתיים משנים את פניהם. כדי להבין זאת יש עניין בבדיקת ממדי הפער בין הרכבים שונים של קבוצות האוכלוסייה. יש לשוב ולהזכיר כי הכללת העולים בקבוצת ילידי אירופה-אמריקה יש לה השפעה רבה על הממצאים וכי נקודת הזמן 1992-1993 היא נקודת זמן המאותתת על ראשית תהליך ההתאמה של ההון האנושי של העולים לתנאי שוק העבודה הישראלי.

הפער הכולל בין גברים ילידי ישראל ממוצא אירופה-אמריקה לבין גברים ילידי אירופה-אמריקה הגיע בשנת 1992-1993 ליותר מ- 50% (לוח מס. 7). זוהי עלייה בולטת בפער בהשוואה לעבר והיא מוסברת, בעיקר על ידי תהליך קליטתם של העולים בשוק עבודה שיש בו עודף הצע של עובדים וחוסר יכולתם של רבים לקבל תשואה נאותה להון האנושי שלהם. הפער בהכנסה המשפחתית גבוה עוד יותר, 52.1%.

ההשוואה בין ילידי ישראל ממוצא אסיה-אפריקה לבין ילידי אסיה-אפריקה מעניינת משום שהיא מאפשרת לבדוק מה אירע לילידי הארץ שנולדו לאחר העלייה ההמונית ורכשו את השכלתם במערכת החינוך הישראלית, בהשוואה לדור ההורים, שהוא, בשנות ה-90, בעל ותק רב בעבודה, בממוצע. השאלה היא האם ההון האנושי שהוענק לקבוצה זו של ילידי הארץ ממוצא אסיה-אפריקה איפשר לקבוצה זו לשפר את מצבה יחסית לדור ההורים והאם המציאות הישראלית יצרה עבור קבוצה זו נקודת זינוק טובה מזו של "דור ההורים". (לוח מס. 8).

ילידי ישראל ממוצא אס-אפ. משתכרים בממוצע 12.3% יותר מילידי אסיה-אפריקה. הפער כולו נובע מהבדלים בתכונות יוצרות הכנסה. זהו פער קטן יחסית והוא מעיד על כך שההון האנושי שצברו ילידי הארץ יותר מאשר פיצה אותם על היותם "צעירים" בממוצע ובעלי ניסיון מצומצם יותר בשוק העבודה.

עם זאת, הפער בהכנסה המשפחתית הוא בכיוון הפוך. כאן, יש יתרון למשפחות הוותיקות. נראה כי השפעת הותק בעבודה ואולי הקלות היחסית שבה ניתן היה להשתלב במגזר הציבורי וברשויות המקומיות עד אמצע שנות ה-80, יותר מאשר פיצו על כך שנשים ילידות הארץ ממוצא אסיה-אפריקה הן בעלות רמת השכלה גבוהה מזו של נשים ילידות חו"ל.

חותמים את הדין הממצאים הנוגעים לפער בין ילידי ישראל, דור שני בארץ לבין ילידי ישראל, שהוריהם ילידי חו"ל. משום משקלה הגדל והולך של קבוצה זו בכוח העבודה, ומשום ההטרוגוניות שלה מבחינת המוצא העדתי, יש עניין רב באיתור מיקומה החברתי-כלכלי. כשבוחנים את נתוני ההכנסות והצריכה, עבור ילידי ישראל, דור שני בארץ, ניתן לומר כי קבוצה זו הגיעה להישגים

לכלכליים העולים על אלו של ילידי ישראל ממוצא אסיה-אפריקה, אך נופלים מאלו של ילידי ישראל ממוצא אירופה-אמריקה (לוח מס. 5 ולוח מס. 6).

יש להעיר כי הממצאים עמומים מעט ואין כל בטחון שמדובר על תופעה בעלת משמעות חברתית. שכן, קבוצה זו של ילידי ישראל, דור שני בארץ, מורכבת מבניהם של דור המייסדים שעדיין מצויים בשוק העבודה ומקבוצה גדלה והולכת של צעירים שהוריהם נולדו בארץ לאחר מלחמת העולם השנייה ולאחר קום המדינה והם עושים את ראשית צעדיהם בשוק העבודה, בנקודת הזמן הנדונה.

5.3 התפתחויות לאורך זמן

בשלוש נקודות הזמן, 1975/76, 1979/80, 1986/87 נתן היה לזהות דגם התנהגותי דומה.

- (1) הפער הכולל בהכנסה המשפחתית גדול, בכל שלוש השנים מן הפער הכולל בהכנסות ראש המשפחה. משמעות הדבר היא שצירופן של הכנסות הנשים להכנסות הבעלים, בקבוצות המוצא השונות, הוא גורם המרחיב פערים. ממצא זה מבטא שיעור השתתפות גבוה יותר בכוח העבודה בקרב נשים ממוצא אירופה-אמריקה, בהיותן בעלות רמת השכלה גבוהה יותר, בממוצע. כמו כן מבטא ממצא זה את המתאם הגבוה בין רמות ההשכלה של בני זוג.
- (2) הפער הכולל בצריכה המשפחתית, קטן, בדרך כלל, מן הפער הכולל בהכנסות. ההסבר לכך נעוץ בנטייתן של משפחות ל"החליק" את פרופיל הצריכה על פני מחזור החיים.
- (3) הפערים בקרב ילידי ישראל גבוהים באופן בולט מן הפערים בקרב ילידי חו"ל.

אילו מן הממצאים הללו מאפיינים גם את שנת 1992/93 ?

אשר לילידי הארץ, הרי, כל הממצאים שנמצאו בשנות ה-70 וה-80 ואשר הוצגו לעיל נשמרים, בדרך כלל, גם בשנת 1992/93. אשר לילידי חו"ל, כאמור, חל מהפך בכוון של הפערים. במיוחד יש להפנות את תשומת הלב לכך שהפער בצריכה המשפחתית (לטובת ילידי אסיה-אפריקה) גדול מן הפער בהכנסות. אפשר שההסבר לכך טמון בהתנהגותם של העולים בשנים הראשונות לעלייתם ארצה. רכישת דירה, למשל, היא בגדר חסכון כפוי על משק המשק ומהווה מניע למאמץ מיוחד המחייב שמירה על רמת צריכה שוטפת נמוכה יחסית.

מעניין לציין שהממצא הייחודי של השפעת מקדמים שלילית בצריכה המשפחתית, נשמר גם בנקודת הזמן 1992/93 ומוסיף לבטא הבדלים בסדרי עדיפויות. זוהי מגמה ארוכת טווח ששורשיה ככל הנראה, תרבותיים.

6. סיכום

שנת הסקר היא ייחודית מבחינת ההתרחשויות במשק ובשוק העבודה ואין להתעלם מכך בעת ניתוח הממצאים.

מן הממצאים עולה כי שוק העבודה הוא שוק ששורר בו אי שוויון גבוה מאד, אלא שאין לכך בסיס עדתי, אלא שוני בתכונות יוצרות הכנסה, בעיקר השכלה, איכות השכלה, גיל וותק בארץ.

מתוך היכרות עם התמורות שחלו בשוק העבודה בסוף שנות ה-90 וההאצה בהשתלבותם של העולים בתעשיות המתקדמות, נראה שהממצאים של שנת 1992/93 עשויים להיות יפים לשעתם ומבטאים ראשיתו של תהליך ריבוד מחדש בחברה הישראלית. אי הכללתם של ערביי ישראל במדגם, אינה מאפשרת, כמובן, הסתכלות פנורמית יותר על ההתפתחויות.

ההקצנה בפערים בין בעלי הון אנושי גבוה לנמוך ובין אלו המשתתפים בכוח העבודה ואלו הנמצאים מחוצה לו יוצרת מבנה של פערים שונה במקצת מאשר בעבר, פערים בעלי גוון לאומי-עדתי – דתי, שיש להביאם בחשבון.

הניתוח מעמיד את מערכת הרווחה ואת מערכת החינוך בפני אתגר שיש לו מגבלות חברתיות פוליטיות רבות.

הממצאים מקצינים ומחדדים מסקנות שהן חלק מן השיח הציבורי מזה זמן רב. שורשי הפער הם ברקע הסוציו-כלכלי של המשפחות, לא תמיד על רקע עדתי ובעיקר באיכות ההשכלה הנרכשת בגיל הרך ובגילאים הבוגרים יותר, במסגרת מערכת החינוך. דומה, כי, התשתית התרבותית הדלה של רבים מילדי ישראל ואיכות ההשכלה הנרכשת אינם מכשירים אותם להתמודדות עם עולם מושגים מתקדם, עם שוק עבודה נוקשה ועם מציאות משתנה.

ביבליוגרפיה

- אמיר, ש' (1987), 'התפתחות הפרשי השכר בין גברים יהודים מארצות מוצא שונות בשנות השבעים', סקר בנק ישראל 63, דצמבר.
- מארק, נ' (1994), " פערים בין-עדתיים בהכנסות ובצריכה", רבעון לכלכלה, הוצאת עם עובד, אייר, תשנ"ד
- נהון, י' (1983), "פערים עדתיים – תמונת מצב לאורך זמן", בתוך: כהן, נ' ואחימאיר, א' (עורכות), כוונים חדשים בחקר הבעייה העדתית, מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל, מס. 8, ירושלים.
- שעיו, מ' ווקנין מ' (2000), "עוני מתמשך בישראל", האוניברסיטה העברית בירושלים-המכון למחקר כלכלי בישראל ע"ש מוריס פאלק.
- קליין, ש' (2000), "העוני בקרב ילדים בישראל 1982-1995", האוניברסיטה העברית בירושלים-המכון למחקר כלכלי בישראל ע"ש מוריס פאלק.

Atkinson, Anthony B (1997), "bringing Income Distribution in from the Cold", *Economic Journal*, 107:441, pp. 297-321.

Gottschalk, Peter and Timothy M. Smeeding (1997), "Crossnational Comparison of Earnings and Income Inequality" *Journal of Economic Literature* 35;2, pp. 633-87.

Juhn, Chinhui, Kevin Murphy and Brooks Pierce (1993), "Wage Inequality and the rise in Returns to Skill", *Journal of Political Economy*, 101:3, pp. 410-42.

Card, David E. (1999), "The Causal Effect of Education on Earnings", in O. Ashenfelter and D. Card, eds. **The Handbook of Labor Economics** Volume III, Amsterdam: Elsevier.

Cain G. G. (1986), "The Economic Analysis of Labor Market Discrimination: A Survey", in **Handbook of Labor Economics** Vol. I, Edited by O. Ashenfelter and R. Layard, Elsevier, ch.13, pp. 697-85.

Griliches Z. and Mason W.M. (1972), "Education, Income and Ability", *Journal of Political Economy*, March, pp. S75-S103.

Gunderson M. (1989), "Male-Female Wage Differentials and Policy Response" *Journal of Economic Literature*, Vol. 27, March, pp. 46-72.

Macurdy T. (1981), "An Empirical Model of Labor Supply in a Life Cycle Setting", *Journal of Political Economy*, 89, pp. 1059-1085.

Ashenfelter O. and Cecilia Rouse (2000), "Schooling, Intelligence and Income in America", in: K. Arrow, S. Bowles and S. Durlauf (ed.), **Meritocracy and Economic Inequality**, Princeton.

Robert M. Houser, John Robert Warren, Min-Hsiung Huang (2000), "Occupational Status, Education and Social Mobility in Meritocracy", in: K. Arrow, S. Bowles and S. Durlauf (ed.), **Meritocracy and Economic Inequality**, Princeton

Barr, Nicholas (1998), **The Economics of the Welfare State**, third edition, Stanford University Press.

לוח מס. 1 : התפלגות האוכלוסייה הנחקרת
(גברים, אחוזים)

1992\93	1986\87	1979\80	1975\76	
				ילידי חו"ל:
24.4	30.8	32.2	32.9	ילידי אסיה-אפריקה
31.4	31.4	38.8	45.6	ילידי אירופה-אמריקה
				ילידי ישראל, האב, ילידי:
17.4	17.3	16.5	12.2	אירופה-אמריקה
20.9	15.9	7.7	5.6	אסיה-אפריקה
5.9	4.6	4.8	3.7	ישראל
100.0	100.0	100.0	100.0	
2,576	2,668	1,250	1,622	מספר תצפיות

לוח מס. 3 : אוכלוסייה לפי שנות לימוד
גברים, 1975\76

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0-4	13.9	3.9	0	2.2	0
5-8	40.6	21.8	4.0	37.4	18.3
9-10	17.6	14.3	10.2	18.6	26.7
11-12	15.4	25.8	29.8	33.0	31.7
13-15	8.2	13.5	22.7	7.7	11.6
16+	4.3	20.7	33.3	1.1	11.7

גברים 1979\80

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0-4	10.9	4.3	0	0	0
5-8	29.6	21.2	5.3	19.6	25.0
9-10	17.2	11.3	5.3	16.5	5.0
11-12	27.1	24.1	29.1	46.4	33.3
13-15	9.7	15.5	24.8	14.4	13.3
16+	5.5	23.6	35.5	3.1	23.4

גברים 1986\87

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0-4	7.5	2.2	0	0	0
5-8	28.7	13.1	3.2	15.8	8.9
9-10	20.0	14.3	6.1	25.0	11.3
11-12	27.3	21.7	30.2	42.5	33.1
13-15	8.8	21.5	24.9	11.3	22.4
16+	7.7	27.2	35.6	5.4	24.3

גברים 1992\93

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0-4	4.0	0.9	0.0	0.2	1.3
5-8	21.5	7.7	1.8	7.4	5.9
9-10	19.6	8.5	3.1	20.3	6.6
11-12	33.0	22.8	27.7	46.5	32.2
13-15	13.7	26.4	23.9	16.2	27.0
16+	8.3	33.7	43.5	9.5	27.0

לוח מס. 4 : אוכלוסייה לפי שנות לימוד
נשים, אחוזים

1975\76

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0 - 4	25.8	4.7	0.0	2.1	1.7
5 - 8	34.3	24.4	4.1	36.3	11.7
9 - 10	16.1	15.7	12.6	35.2	24.9
12 - 11	15.7	28.8	37.4	15.4	28.3
15 - 13	7.5	17.2	31.8	9.9	26.7
16+	0.6	9.2	14.1	1.1	6.7
סך הכול	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1979\80

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0 - 4	17.4	2.5	0.5	1.0	3.3
5 - 8	25.1	20.8	2.4	12.4	20.0
9 - 10	17.6	15.9	11.7	19.6	15.0
12 - 11	28.3	28.0	36.9	44.3	30.0
15 - 13	9.9	20.6	26.2	16.5	25.0
16+	1.7	12.2	22.3	6.2	6.7
סך הכול	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1986\87

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0 - 4	12.4	2.5	0.2	0.5	0.8
5 - 8	27.4	17.2	2.2	11.8	8.1
9 - 10	17.6	11.0	6.1	17.9	11.3
12 - 11	28.6	29.9	34.5	48.1	43.6
15 - 13	10.5	22.2	29.9	17.9	18.5
16+	3.5	17.2	27.1	3.8	17.7
סך הכול	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1992\93

שנות לימוד	AA	EA	IEA	IAA	IIS
0 - 4	9.4	0.6	0.0	1.4	1.2
5 - 8	23.0	6.8	0.4	7.7	6.7
9 - 10	19.6	8.4	4.3	12.7	6.7
12 - 11	32.4	24.8	30.6	56.2	33.3
15 - 13	10.9	32.4	30.1	15.9	27.9
16+	4.7	27.0	34.6	6.1	24.2
סך הכול	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

לוח מס' 5 : פער כולל, בהכנסות ובצריכה (*)
 ילידי חר"ל (EA\AA)

1975\76

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.019	0.162	0.181	הכנסת ראש המשפחה
-0.043	0.24	0.197	הכנסה משפחתית
-0.065	0.088	0.023	צריכה משפחתית

1979\80

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.087	0.011	0.098	הכנסת ראש המשפחה
0.044	0.062	0.106	הכנסה משפחתית
-0.104	0.119	0.015	צריכה משפחתית

1986\87

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.051	0.095	0.146	הכנסת ראש המשפחה
0.063	0.1	0.163	הכנסה משפחתית
-0.078	0.171	0.093	צריכה משפחתית

1992\93

מקדמים	תכונות	פער כולל	
-0.04	-0.01	-0.05	הכנסת ראש המשפחה
-0.255	0.186	-0.069	הכנסה משפחתית
-0.043	-0.038	-0.081	צריכה משפחתית

* פער יחסי בלוגים. למשל, 0.181, מבטא בקירוב פער של 18.1%

לוח מס' 6 : פער כולל, בהכנסות ובצריכה (*)
 ילידי הארץ (IEA\IAA)

1975\76

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.222	0.015	0.237	הכנסת ראש המשפחה
0.284	0.071	0.355	הכנסה משפחתית
0.063	0.203	0.266	צריכה משפחתית

1979\80

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.124	0.25	0.374	הכנסת ראש המשפחה
0.317	0.184	0.501	הכנסה משפחתית
0.111	0.314	0.425	צריכה משפחתית

1986\87

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.092	0.377	0.469	הכנסת ראש המשפחה
0.118	0.364	0.482	הכנסה משפחתית
0.078	0.345	0.423	צריכה משפחתית

1992\93

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.122	0.21	0.332	הכנסת ראש המשפחה
-0.465	0.974	0.509	הכנסה משפחתית
-0.001	0.339	0.338	צריכה משפחתית

* פער יחסי בלוגים

לוח מס' 7 : פער כולל, בהכנסות ובצריכה (*)
 ארץ מוצא: אירופה-אמריקה (IEA/IEA)

1975\76

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.118	0.133	0.251	הכנסת ראש המשפחה
0.331	-0.074	0.257	הכנסה משפחתית
0.112	0.164	0.276	צריכה משפחתית

1979\80

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.253	0.058	0.311	הכנסת ראש המשפחה
0.149	0.209	0.358	הכנסה משפחתית
0.107	0.182	0.289	צריכה משפחתית

1986\87

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.131	0.18	0.311	הכנסת ראש המשפחה
0.078	0.209	0.287	הכנסה משפחתית
0.097	0.131	0.228	צריכה משפחתית

1992\93

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.19	0.315	0.505	הכנסת ראש המשפחה
0.133	0.388	0.521	הכנסה משפחתית
0.065	0.324	0.389	צריכה משפחתית

* פער יחסי בלוגים

לוח מס' 8 : פער כולל, בהכנסות ובצריכה (*)
 ארץ מוצא: אסיה-אפריקה (IAA\AA)

1975\76

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.086	0.109	0.195	הכנסת ראש המשפחה
0.044	0.054	0.098	הכנסה משפחתית
0.016	0.017	0.033	צריכה משפחתית

1979\80

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.117	-0.082	0.035	הכנסת ראש המשפחה
-0.021	-0.016	-0.037	הכנסה משפחתית
-0.056	-0.065	-0.121	צריכה משפחתית

1986\87

מקדמים	תכונות	פער כולל	
-0.062	0.05	-0.012	הכנסת ראש המשפחה
0.023	-0.055	-0.032	הכנסה משפחתית
-0.021	-0.082	-0.103	צריכה משפחתית

1992\93

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0	0.123	0.123	הכנסת ראש המשפחה
0.132	-0.189	-0.057	הכנסה משפחתית
-0.028	-0.002	-0.030	צריכה משפחתית

* פער יחסי בלוגים

לוח מס' 9 : פער כולל, בהכנסות ובצריכה (*)
 ילידי ישראל ממוצא אר-אמ. בהשוואה לילידי ישראל, דור שני (IEA/HS)

1975\76

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.127	0.042	0.169	הכנסת ראש המשפחה
0.226	0.025	0.251	הכנסה משפחתית
-0.031	0.103	0.072	צריכה משפחתית

1979\80

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.041	0.052	0.093	הכנסת ראש המשפחה
0.196	0.115	0.311	הכנסה משפחתית
-0.017	0.128	0.111	צריכה משפחתית

1986\87

מקדמים	תכונות	פער כולל	
-0.017	0.131	0.114	הכנסת ראש המשפחה
0.076	0.078	0.154	הכנסה משפחתית
0.012	0.046	0.058	צריכה משפחתית

1992\93

מקדמים	תכונות	פער כולל	
-0.035	0.147	0.112	הכנסת ראש המשפחה
0.166	0.17	0.336	הכנסה משפחתית
-0.012	0.192	0.18	צריכה משפחתית

* פער יחסי בלוגים

לוח מס' 10 : פער כולל, בהכנסות ובצריכה (*)
 ילידי ישראל, דור שני, בהשוואה לילידי ישראל ממוצא אס.אפ. (IISMAA)

1975\76

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.039	0.029	0.068	הכנסת ראש המשפחה
-0.079	0.183	0.104	הכנסה משפחתית
0.048	0.145	0.193	צריכה משפחתית

1979\80

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.169	0.112	0.281	הכנסת ראש המשפחה
0.029	0.16	0.189	הכנסה משפחתית
0.097	0.217	0.314	צריכה משפחתית

1986\87

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.146	0.21	0.356	הכנסת ראש המשפחה
0.183	0.145	0.328	הכנסה משפחתית
0.109	0.256	0.365	צריכה משפחתית

1992\93

מקדמים	תכונות	פער כולל	
0.172	0.048	0.22	הכנסת ראש המשפחה
0.022	0.151	0.173	הכנסה משפחתית
0.004	0.154	0.158	צריכה משפחתית

* פער יחסי בלוגים

נספח

האוכלוסייה הנחקרת :

זוגות נשואים, כאשר,

(1) ראש המשפחה מועסק והוא בעל הכנסה חיובית מעבודה
(2) הצריכה המשפחתית חיובית ונתונה.

קבוצות האוכלוסייה:

ילידי חו"ל:

ילידי אסיה-אפריקה AA
ילידי אירופה-אמריקה EA

ילידי ישראל, האב, יליד:

אירופה-אמריקה IEA
אסיה-אפריקה IAA
ישראל IIS